

ANDRZEJ GIL

CHIŃSKI TURKIESTAN (XINJIANG) W POLITYCE ZWIĄZKU RADZIECKIEGO

WSTĘP

Relacje radziecko-chińskie w całym kilkudziesięcioletnim okresie ich trwania (1917-1991) charakteryzowały się dużą zmiennością, w zależności od aktualnych uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, zwłaszcza po stronie Państwa Środka. Było to wynikiem złożoności dziejów Chin w XX w. W roku 1911 doszło do upadku cesarstwa i powstania Republiki, rządzonej wkrótce przez Chińską Partię Narodową (Kuomintang). Nowe władze borykały się najpierw z atrofią struktur państwowych i nieustanną wojną domową, a od początku lat trzydziestych z interwencją japońską, przekształconą w 1937 r. w regularną, niezmiernie wyczerpującą wojnę. W końcu lat czterdziestych Kuomintang zaczął tracić władzę, ostatecznie przejętą w 1949 r. przez Komunistyczną Partię Chin z Mao Zedongiem na czele.

Polityka Związku Radzieckiego względem południowo-wschodniego sąsiada odzwierciedlała z kolei dwie sprzeczne tendencje – z jednej strony chęć wspomaganie wychodzącego z epoki feudalnej i kolonialnej państwa, którego część elit dążyła do oparcia go na wspólnej podstawie ideologicznej, jaką był marksizm-leninizm, z drugiej zaś pokusa kontynuowania bardzo zyskowej eksploatacji gospodarczej sąsiadujących z ZSRR chińskich prowincji (Wschodni Turkiestan, Mandżuria), zapoczątkowanej w końcu wieku XIX przez carat. Dlatego też sowiecka polityka wobec Turkiestanu zależała od aktualnie dominującej w podejściu Józefa Stalina do problemu chińskiego

---

Dr hab. ANDRZEJ GIL, prof. KUL – Instytut Nauk Politycznych i Spraw Międzynarodowych na Wydziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: andrzej.gil@iesw.lublin.pl

strategii. Jednakże zauważyć należy, że źródeł polityki ZSRR wobec pogranicznych obszarów Chin, zwłaszcza w okresie kuomintangowskim, należy upatrywać jeszcze w czasach przedrewolucyjnych.

1. XINJIANG W OPTYCE CESARSTWA ROSYJSKIEGO W POCZĄTKACH WIEKU XX

W początkach XX w. wydawało się, że carska Rosja pozostanie dominującym graczem azjatyckim i po zawarciu strategicznego porozumienia z Wielką Brytanią będzie jedynym czynnikiem wpływającym na realny kształt wielkich przestrzeni tego kontynentu od Persji po Ocean Spokojny. Zasadnicze zmiany ustrojowe w Chinach w roku 1911 dawały Rosji gwarancję zachowania roli swoistego „żandarma” tej części Azji, i to mimo jej klęski w wojnie z Japonią (1904-1905). Korzystając ze słabości Państwa Środka, Rosjanie doprowadzili do ogłoszenia w 1912 r. niepodległości przez tzw. Mongolię Zewnętrzną. Ziemie mongolskie (Mongolia Wewnętrzna i Zewnętrzna) zostały podporządkowane Chinom w XVII-XVIII w. i odtąd traktowane były jako ich integralna część. Wszczęcie przez rząd chiński aktywnej polityki kolonizacyjnej skłoniły lokalne elity północnomongolskie do opowiedzenia się za formalną niezależnością, chociaż w praktyce oznaczała ona faktyczne pełne podporządkowanie rosyjskiej administracji¹. Procesy odśrodkowe obejmowały też inne ziemie pogranicza chińsko-rosyjskiego, w tym i należący do Chin Wschodni Turkiestan. W regionie tym istniała bardzo pozytywna pamięć o rządach rosyjskich w latach siedemdziesiątych wieku XIX w rejonie Kuldży (dolina rzeki Ili), odbieranych przez poddanych silnemu chińskiemu naciskowi miejscowych muzułmanów jako przynoszących relatywny rozwój i dobrobyt².

---

¹ В.А. МОИСЕЕВ, *Россия и Китай в Центральной Азии (вторая половина XIX в.-1917 г.)*, Барнаул 2003, s. 246-292; С.Г. ЛУЗЯНИН, *Россия-Монголия-Китай в первой половине XX в. Политические взаимоотношения в 1911-1946 гг.*, Москва 2003, s. 45-101.

² W końcu lat sześćdziesiątych XIX w. w wyniku antychińskiego powstania na obszarze Wschodniego Turkiestanu powstały trzy niezależne państewka muzułmańskie – sułtanaty kuldżyński i urumczyjski oraz tzw. Siedmiogród (Jettiszaar) z centrum w Kaszgarze, rządony przez pochodzącego z Kokandu Jakub-beka. Wkrótce kaszgarski władca podporządkował sobie sułtanat urumczyjski i nawiązał polityczne kontakty ze Stambułem. Państwo Jakub-beka przetrwało do 1877 r., kiedy to po śmierci swojego założyciela z powrotem włączono je (po interwencji wojskowej) do Chin. Natomiast sułtanat kuldżyński w roku 1871 zajęty został przez wojska carskie. Na jego terenie wprowadzono administrację rosyjską i podjęto działania na rzecz prawnego włączenia doliny Ili w skład imperium. Dopiero po długich rozmowach Rosja zakończyła okupację Kuldży i w 1881 r. przekazała ją państwu chińskiemu (Zob. О.В. БОРО-

Rewolucja bolszewicka zmieniła co prawda paradygmat ideologiczny w stosunku Rosji do Azji, ale sens imperialnej polityki moskiewskiego centrum został zachowany – północne i zachodnie Chiny traktowane były jako sowiecka strefa wpływów. Dlatego też we Wschodnim Turkiestanie operowały zarówno wojska bolszewickie, jak i oddziały „białych” generałów. Z kolei rewolucyjne komitety radzieckie konfiskowały chińskie towary na kontrolowanych przez siebie obszarach przygranicznych Azji Centralnej, a idee komunizmu propagowane były wśród ludności muzułmańskiej Xinjiangu. Stąd też władze w Nankinie zamknęły formalnie granicę z sowiecką Rosją, chociaż decyzja ta nie przyniosła, z racji na szereg uwarunkowań, spodziewanego rezultatu³.

Po zakończeniu działań wojennych kilkadziesiąt tysięcy rosyjskich uchodźców osiadło we Wschodnim Turkiestanie. W regionie tym (okolice Kaszgaru, a później Urumczy) w latach 1920-1921 były aktywne różne oddziały „białych” kozaków, m.in. generała Borysa Annenkowa, aresztowanego przez władze chińskie i wydanego Sowietom (wytoczono mu proces i rozstrzelano 25 sierpnia 1927 r.) oraz atamana Aleksandra Dutowa (zginął zabity przez bolszewickiego zamachowca w lutym 1921 r.). Generał Borys Annenkov, oprócz działań militarnych, prowadził szeroko zakrojoną propagandę wśród miejscowych muzułmanów, wzywając ich do pomocy swoim współwyznawcom z sowieckiej Azji Centralnej⁴.

2. ZWIĄZEK RADZIECKI WOBEC XINJIANGU W CZASACH RZĄDÓW KUOMINTANGU

Po zaprzestaniu działań zbrojnych władze radzieckie traktowały Xinjiang jako naturalny rynek zbytu dla swoich produktów, a także jako zaplecze surowcowe. W latach dwudziestych XX w. prowincja ta była niezależna od rządu w Nankinie, a jej gubernator Yang Zengxin (sprawował urząd w latach 1911-1928, zginął w zamachu bombowym) prowadził wręcz własną politykę

нин, *Завоевания Российской империи в Центральной Азии (вторая половина XIX-начало XX в.)*, w: С.Н. АБАШИН, Д.Ю. АРАПОВ, Н.Е. БЕКМАХАНОВА (red.), *Центральная Азия в составе Российской империи*, Москва 2008, s. 78-82.

³ К.Н. АБДУЛЛАЕВ, *От Синьцзяна до Хорасана. Из истории среднеазиатской эмиграции XX века*, Душанбе 2009, s. 267-309.

⁴ В.А. ГОЛЬЦЕВ, *Сибирская Вандея. Судьба атамана Анненкова*, Москва 2014, s. 303-321.

zagraniczną. Władze radzieckie doprowadziły w 1924 r. do otwarcia pięciu konsulatów w Turkiestanie. Znajdowały się one w Kuldży, Tarbagataju, Urumczy (gdzie stacjonowała ponadto sowiecka jednostka lotnicza), Kaszgarze i Szarasumie (u podnóża Ałtaju). W zamian Chiny otworzyły swe placówki w Ałma Acie, Taszkencie, Semipałatyńsku, Andżanie i Zaisanie. Radzieckie towary docierały do Xinjiangu dzięki bliskości linii kolejowych i były dużo tańsze niż sprowadzane z Chin właściwych. Następowala także duża wymiana siły roboczej. Praktycznie do końca lat dwudziestych znacząca część Wschodniego Turkiestanu włączona została w radziecką przestrzeń ekonomiczną⁵.

Postępowanie sowieckie ułatwiała struktura chińskiej sceny politycznej tego okresu. Kuomintang pod przywództwem pierwszego tymczasowego prezydenta Sun Jat-sena współpracował ściśle zarówno ze Związkiem Radzieckim, jak i z kontrolowaną przezeń utworzoną w 1921 r. Komunistyczną Partią Chin. Śmierć Sun Jat-sena i przejęcie steru władzy w Kuomintangu przez Czang Kaj-szeka wyznaczyły kres tego taktycznego dla obu stron sojuszu. Do końca lat dwudziestych XX w. Kuomintang rozciągnął kontrolę nad niemal całym terytorium historycznego Państwa Środka (poza znajdującą się w sowieckiej strefie wpływów Mongolią Zewnętrzną), co spowodowało chińskich komunistów do rozpoczęcia wojny domowej⁶.

Kolejnym (po Yang Zengxinie) gubernatorem Turkiestanu został Jin Shuren, którego polityczny program sprowadzał się do nadmiernej eksploatacji ekonomicznej miejscowej ludności, a w razie jej oporu do organizowania ekspedycji karnych. W 1930 r. Jin Shuren dokonał aneksji cieszących się autonomią – nadaną jeszcze przez cesarzy z dynastii Qing za pomoc w podboju Dżungarii (1696) – chanatów turfańskiego i kumulskiego. Pretekstem do tego był zgon Maksud Szacha, chana Kumulu (potomka drugiego syna Czyn-gis-chana – Czagataja). Chiński gubernator rozpoczął na zagarniętych obszarach forsowną politykę sinizacji. Dokonał przekształceń administracyjnych, tworząc nowe prowincje i nadając im chińskie nazwy. Usuwał z użytkowanej dotychczas ziemi miejscowych Ujgurów, osadzając w ich miejsce Hanów⁷. Niezadowolone ogarnęło początkowo tylko obszary bezpośrednio dotknięte działaniami Jin Shurena. Jednakże jego antyturecka i antyislamska postawa

---

⁵ J.A. MILLWARD, *Eurasian Crossroads. A History of Xinjiang*, New York: Columbia University Press 2007, s. 185-186.

⁶ О.Е. НЕПОМИН, *История Китая XX век*, Москва 2011, s. 228-249; M. ROSSABI, *A History of China*, Oxford: Wiley-Blackwell 2014, s. 343-354.

⁷ P. JOWETT, *China's Wars. Rousing the Dragon 1894-1949*, Osprey: Osprey Publishing 2013, s. 190-191.

spowodowała, że ludność muzułmańska Xinjangu wszczęła powszechną anty-chińską rewoltę.

W dniu 12 listopada 1933 r. proklamowano Republikę Wschodniego Turkiestanu (Turecka Islamska Republika Wschodni Turkiestan) ze stolicą w Kaszgarze. Jej prezydentem został znany działacz ujgurski Hodża Nijaz, a urząd premiera Rządu Tymczasowego Republiki objął pochodzący z Kuldży Sabit Damuła. Na obszarze nowego (przez nikogo nieuznanego) państwa wprowadzono prawo koraniczne. Powstanie wolnego, islamskiego Turkiestanu stanowiło ogromne zagrożenie dla sowieckiej władzy w Azji Centralnej, gdzie trwał jeszcze antyradziecki ruch basmaczy. Dlatego też Stalin podjął decyzję o udzieleniu Kuomintangowi zbrojnej pomocy dla zlikwidowania państwowości turkiestańskiej. Sformowano tzw. Ałtajską Armię Ochotniczą, złożoną z 7000 żołnierzy Armii Czerwonej i wyposażoną w broń maszynową oraz samoloty. Armia ta w lutym 1934 r. przekroczyła granicę radziecko-chińską i skierowała się na Urumczy. W ciągu kilku tygodni jednostka ta stała się główną siłą militarną w regionie, przygotowując grunt pod przyszłe jego uzależnienie od ZSRR. Siły Republiki Wschodniego Turkiestanu zostały rozbite, a jej były prezydent Hodża Nijaz podjął rozmowy z Sowietami i jako gest swojej dobrej woli wydał miejscowym władzom chińskim premiera Sabita Damułę. Ostatecznie w ramach rywalizacji między narodami Turkiestanu Dunganie (naród spowinowacony z Hanami, wyznający islam) w marcu 1934 r. zdobyli Kaszgar, kończąc w ten sposób istnienie niezależnego państwa islamskiego, chcącego wywalczyć dla siebie przestrzeń między Związkiem Radzieckim a Republiką Chińską⁸. Jednakże ruch insurekcyjny muzułmanów Turkiestanu trwał przez następne dwie dekady, obejmując ludność po obu stronach sowiecko-chińskiej granicy.

Nowy gubernator Xinjangu Sheng Shicai (1933-1944) poszedł w ślady swoich poprzedników (Yang Zengxina i Jin Shurena) i uniezależnił się faktycznie od władz centralnych, równocześnie wiążąc zarządzany przez siebie region ścisłymi zależnościami polityczno-militarnymi ze Związkiem Radzieckim. Na obszarze poddanej mu prowincji stacjonowały wojska radzieckie, teoretycznie poddane miejscowemu dowództwu, ale w praktyce realizujące cele postawione przez Moskwę. W drugiej połowie lat trzydziestych Sheng Shicai realizował swoją własną wersję stalinizmu, wszczynając prześladowania miejscowych muzułmańskich elit oraz likwidując przeciwników politycz-

---

⁸ J.A. MILLWARD, *Eurasian Crossroads*, s. 201-206; К.Н. АБДУЛЛАЕВ, *От Синьцзяна до Хорасана*, s. 334-337.

nych. Stworzył także własną wersję oficjalnej ideologii – tzw. sześć wielkich zasad. Apogeum tych działań stał się wielki proces „trockistów”, przeprowadzony w roku 1937. Terror Sheng Shicaia przyniósł śmierć około 100 000 ofiar. Jednocześnie turkiestański gubernator współpracował z Chińską Partią Komunistyczną, wspomagając ją zaopatrzeniem oraz szkoląc kadry (m.in. urząd zastępcy ministra finansów w rządzie regionalnym Turkiestanu pełnił młodszy brat Mao Zedonga – Mao Zemin, aresztowany w 1942 r. i stracony rok później). Szczególnym wyróżnieniem okazanym Sheng Shicaiovi było zaproszenie go do Moskwy i przyjęcie przez Józefa Stalina i Wiaczesława Mołotowa⁹. Jednocześnie Związek Radziecki eksploatował zasoby Turkiestanu poprzez rozbudowę kopalń, z których surowce zasilaty sowiecką gospodarkę. Region ten traktowany był też jako rynek zbytu dla produktów radzieckich zakładów przemysłowych. W 1936 r. wymiana handlowa z ZSRR stanowiła 85% całości handlu zagranicznego Xinjangu¹⁰.

Sytuacja zmieniła się wraz z rozwojem wydarzeń zarówno w Europie, jak i w Azji. Jeszcze na przełomie roku 1939 i 1940 Kuomintang prosił Moskwę o wybudowanie w Sinkiangu fabryki lotniczej na potrzeby armii chińskiej, walczącej z Japończykami. Świadczyło to o milczącej zgodzie Czang Kaj-szeka na wykorzystywanie terytorium formalnie należącego do Chin przez ZSRR. W odpowiedzi Stalin nakazał koncentrację wojsk i ich marsz w kierunku Xinjangu, pozorując jego zajęcie. Gubernator Sheng Shicai donosił władzom centralnym o całkowitej sowieckiej kontroli nad rządzoną przez siebie prowincją. Wydawało się, że rychło dojdzie do zawarcia radziecko-niemiecko-japońskiego porozumienia o podziale Eurazji. Zmiana w relacjach sowiecko-chińskich dokonała się w sierpniu 1942 r. Turkiestańskiego gubernatora odwiedziła wówczas Song Meiling (żona Czang Kaj-szeka), przedstawiając mu ofertę wybaczenia wszelkich win i politycznej amnestii, pod warunkiem podporządkowania się władzy rządu Republiki Chińskiej. Wyrazem zmiany postawy Sheng Shicaia miało być zerwanie kontaktów ze Związkiem Radzieckim i usunięcie wszystkich obywateli sowieckich z Turkiestanu. W styczniu 1943 r. Sowieci opuścili Xinjiang, zabierając bądź dewastując przy okazji całą infrastrukturę przemysłową. Stosunki chińsko-radzieckie uległy gwałtownemu pogorszeniu, a Moskwa zintensyfikowała poparcie dla komunistów Mao Zedonga¹¹.

---

⁹ J.A. MILLWARD, *Eurasian Crossroads*, s. 209-210.

¹⁰ В.А. БОГОСЛАВСКИЙ, А.А. МОСКАЛЕВ, *Национальный вопрос в Китае (1911-1949)*, Москва 1984, s. 112-114.

¹¹ J. POLIT, *Gorzki triumf. Wojna chińsko-japońska 1937-1945*, Kraków: Wydawnictwo AVALON 2013, s. 398-399, 636-637.

Zerwanie więzi ekonomicznych Turkiestanu i sowieckiej Azji Centralnej dla miejscowej ludności po obu stronach granicy oznaczało, z jednej strony, poważne ograniczenie we wzajemnych kontaktach podzielonych przecież narodów, z drugiej zaś – znaczące pogorszenie poziomu życia. Równolegle Czang Kaj-szek usunął Sheng Shicaia ze stanowiska, a na jego miejsce mianował działacza Kuomintangu Wu Zhongxina. Nowy gubernator dał się poznać jako zdecydowany zwolennik chińskiej kolonizacji. Wszystkie te czynniki doprowadziły do silnego wzburzenia turkiestańskich muzułmanów¹².

W 1944 r. rozpoczęło się w Xinjiangu nowe powstanie, tym razem pod przewodnictwem Kazachów. Doprowadziło ono do proklamowania drugiej Republiki Wschodniego Turkiestanu, ograniczonej do północnej części prowincji. Państwo to zostało uznane przez Związek Radziecki i Mongolię, i faktycznie weszło w pełną zależność od swego zachodniego sąsiada. Na jego czele stanął znany działacz kazaski Alichan Tore, ale faktycznym przywódcą był Ospan Batyr Siłamuły, mocno zaangażowany w przywrócenie wolności i jedności Kazachów. Powstańcy niemal otwarcie wspierani byli przez radzieckie lotnictwo, operujące z baz w Mongolii Zewnętrznej. W początkach 1945 r. kawaleria powstańcza docierała poza granice Turkiestanu, do prowincji Ninxia i Qinghai. Odnotowano też obecność regularnych oddziałów radzieckich na chińskim terytorium, które wspierały tak zbuntowanych muzułmanów, jak i siły komunistyczne. Jednakże w obawie przed rozrostem pantureckiego nacjonalizmu i rozciągnięciem jego wpływu na radzieckie republiki środkowoazjatyckie Moskwa podjęła decyzję o zaprzestaniu popierania Republiki Wschodniego Turkiestanu, a po przejęciu władzy w Chinach przez komunistów Mao Zedonga i powstaniu Chińskiej Republiki Ludowej Stalin wydał zgodę na likwidację państwowości turkiestańskiej. Wynikało to z przeświadczenia sowieckiego przywódcy o sprawowaniu realnej kontroli nad całym komunistycznymi Chinami, stąd, w jego ocenie, nie było potrzeby kontynuowania polityki separacji Turkiestanu od reszty tego państwa. Podkreślanie odmienności obszarów zamieszkałych przez muzułmańską ludność turecką od reszty Chin zbyt przypominało analogiczną sytuację radzieckich republik środkowoazjatyckich i jako takie nie było, z punktu widzenia wielkoruśkich tendencji imperialnych, charakteryzujących ZSRR po II wojnie światowej, korzystne¹³.

¹² J.A. MILLWARD, *Eurasian Crossroads*, s. 212-215.

¹³ A.D.W. FORBES, *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911-1949*, Cambridge: Cambridge University Press 1986, s. 128-162; A.M. ДУБИНСКИЙ, *Советско-китайские отношения в период японо-китайской войны 1937-1945*, Москва 1980, s. 257-264; К.В. БАРИН, *К вопросу об оценке деятельности Оспан-батыра*

3. W CIENIU STARSZEGO BRATA. XINJIANG A RELACJE RADZIECKO-CHIŃSKIE PO ROKU 1949

Obalenie władzy Kuomintangu i powstanie Chińskiej Republiki Ludowej teoretycznie oznaczało zasadniczą zmianę w relacjach radziecko-chińskich. Mao Zedong zaakceptował sojusz z ZSRR jako podstawę swojej polityki, chociaż, jak się wydaje, traktował go w kategoriach taktycznych. Oba państwa zawarły w dniu 14 lutego 1950 r. „Traktat o przyjaźni, sojuszu i pomocy wzajemnej”, dający Chinom poczucie bezpieczeństwa i obietnicę modernizacji, a Związkowi Radzieckiemu określone korzyści gospodarcze (koncesje w Mandżurii i Turkiestanie, uznanie niepodległości Mongolskiej Republiki Ludowej oraz użytkowanie portu Dalien i bazy Lüshun)¹⁴. W następnych latach, zgodnie z postanowieniami tego porozumienia, nastąpił potężny transfer technologii z ZSRR do ChRL¹⁵. Jednocześnie jednakże narastały ideologiczne sprzeczności między oboma partnerami. Ujawniły się one po śmierci Stalina. Dawna przyjaźń przerodziła się w otwartą wrogość, potęgowaną przez złożone osobowości i polityczne wizje obu przywódców – Nikity Chruszczowa i Mao Zedonga. Apogeum konflikt ten osiągnął w czasie „rewolucji kulturalnej”, a jego wyrazem były starcia zbrojne w marcu i kwietniu 1969 r. w rejonie rzeki Ussuri (wyspa Damanski) i w nieco mniejszej skali nad jeziorem Żałaszkol (Kazaska SRR). Obie strony usiłowały oddziaływać także na społeczności muzułmańskie po drugiej stronie granicy¹⁶. Efektem

---

в Синьцзяне в 1944-1946 гг., w: В.А. СКУБНЕВСКОЙ, Ю.М. ГОНЧАРОВ (red.), *Исторический опыт хозяйственного и культурного освоения Западной Сибири. Четвертые научные чтения памяти профессора А.П. Бородавкина. Сборник научных трудов*, т. II, Барнаул 2003, s. 431-434; К.Н. АБДУЛЛАЕВ, *От Синьцзяна до Хорасана*, s. 515-520; В.А. БАРМИН, *Еще раз о характере отношений советского руководства и губернатора Синьцзяна Шен Шицяя в 30-х-40-х гг. XX в., или што лежало в основе разрыва связей Советского Союза и китайской провинции*, w: VII Востокведческие чтения памяти С.Г. Лившица. Статьи и материалы международной научно-практической конференции. Барнаул, 16 ноября 2012 г., Барнаул 2012, s. 101-107.

¹⁴ L.M. LÜTHI, *Chiny–ZSRR. Zimna wojna w świecie komunistycznym*, tłum. J. Pawłowski, K. Urban-Pawłowska, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG 2011, s. 45-47; H. KISSINGER, *O Chinach*, tłum. M. Komorowska, Wołowiec: Wydawnictwo CZARNE 2014, s. 129.

¹⁵ Zob. Ч. БАЙЧУНЬ, Я. ФАН, Ч. ЦЗЮЧУНЬ, Ц. ЛУН, *Передача технологий из Советского Союза в Китай 1949-1966*, Санкт-Петербург 2010.

¹⁶ А. МУСАЛОВ, *Даманский и Жаланашколь. Советско-китайский вооруженный конфликт 1969 года*, Москва 2005; О.Б. БОРИСОВ, Б.Т. КОЛОСКОВ, *Советско-китайские отношения 1945-1980*, Москва 1980, s. 344-437.

politycznym był natomiast antyradziecki sojusz chińsko-amerykański, zapoczątkowany w czasie prezydentury Richarda Nixona¹⁷.

Napięcie w stosunkach chińsko-radzieckich osłabło po śmierci Mao Zedonga (1976) i po ogłoszeniu nowego kursu politycznego przez nowego przywódcę – Deng Xiaopinga (1978). Nie oznaczało to jednakże uspokojenia złożonych relacji między stronami, czego wyrazem była konfrontacja militarna Chin i Wietnamu, połączonego sojuszem z ZSRR. Zasadnicze zmiany w relacjach ZSRR i ChRL nastąpiły na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Michaił Gorbaczow, mając świadomość kryzysowego stanu ZSRR po siedmiu dekadach komunizmu, zainicjował nowy etap w stosunkach z Chinami, pragnąc doprowadzić do ich współdziałania, zwłaszcza w dziedzinie gospodarczej. Upadek systemu tzw. państw demokracji ludowej, a później i samego ZSRR, stał się dla KPCh bardzo znaczącym przykładem dla określenia własnej polityki wewnętrznej i zewnętrznej, w tym do Rosji i innych państw środkowoazjatyckich, byłych republik radzieckich¹⁸.

Przejęcie Wschodniego Turkiestanu przez Chińską Republikę Ludową oznaczało nie tylko poddanie go przymusowej ideologizacji w duchu komunistycznym, ale i odgórną sinizację. W 1955 r. utworzono Xinjiang Ujgurski Region Autonomiczny (na podstawie zasad organizacji państwa zawartych w Konstytucji z 1954 r.) ze stolicą w Urumczy¹⁹. Zajmuje on ogromny obszar (około 1, 66 mln km²), co stanowi ponad 17% ogólnej powierzchni ChRL, ale zamieszkuje go tylko około 20 mln osób (2004). Cechą polityki Pekinu wobec Wschodniego Turkiestanu jest, z jednej strony, jak największe wykorzystanie jego zasobów naturalnych, z drugiej zaś – doprowadzenie do zasadniczych zmian demograficznych i etnicznych. Na początku lat pięćdziesiątych XX w. spośród 5 mln miejscowej populacji ludność pochodzenia tureckiego stanowiła absolutną większość, przy około 300 tys. napływowych Chińczykach. W połowie lat sześćdziesiątych na około 7,5 mln ludności

¹⁷ H. KISSINGER, *O Chinach*, s. 246-281.

¹⁸ А. ПРОХОРОВ, *К вопросу о советско-китайской границе*, Москва 1975, s. 217-245; В.Ф. БУТУРЛИНОВ, Г.К. ПЛОТНИКОВ, В.В. ЧУБАРОВ, *О советско-китайской границе. Правда и пекинские вымыслы*, Москва 1982, s. 58-72; K. GAWLIKOWSKI, *Procesy transformacji w Chińskiej Republice Ludowej*, w: K. GAWLIKOWSKI, M. ŁAWACZ (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku*, t. I: *Przemiany polityczne i społeczne. Studia i szkice*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN 2004, s. 116-122; T. DMOCHOWSKI, *Radziecko-chińskie stosunki polityczne po śmierci Mao Zedonga*, Gdańsk: Wydawnictwo UG 2009.

¹⁹ А.А. МОСКАЛЕВ, *Политика КНР в национально-языковом вопросе (1949-1978)*, Москва 1981, s. 84-94.

Chińczyków było już prawie 2,5 mln, a według danych z roku 2004 stanowili oni po Ujgurach (ponad 8,5 mln) drugą grupę etniczną (ponad 7,5 mln). Pozostałe narodowości to ponad 3,5 mln osób, wśród których najwięcej, bo około 1,5 mln, jest Kazachów. Region ten jest wyraźnie upośledzony ekonomicznie, a jego udział w rozwoju gospodarczym współczesnych Chin jest niewielki²⁰.

PODSUMOWANIE

Położony na pograniczu z państwami Azji Centralnej (dawnymi republikami radzieckimi), a będący obecnie częścią Chińskiej Republiki Ludowej Wschodni Turkiestan od połowy XIX w. stanowił pole aktywności militarno-politycznej i ekonomicznej Rosji. Carskie imperium odnosiło wymierne korzyści z eksploatacji bogactw naturalnych i siły roboczej tego regionu. Ułatwieniem dla prowadzenia takiej polityki była struktura etniczna i wyznaniowa Turkiestanu, zamieszkanego przez wyznającą islam ludność pochodzenia tureckiego i po części indoeuropejskiego (Tadżykowie). Podobny był skład ludności po rosyjskiej stronie granicy. Środkowoazjatyckie ludy podzielone zostały politycznymi granicami imperiów rosyjskiego i chińskiego wbrew swojej woli, a tendencje zjednoczeniowe były wśród nich zawsze żywe.

Przejęcie władzy w Rosji przez bolszewików i powstanie ZSRR wprowadziło do relacji chińsko-sowieckich nowy wątek – komunistyczną ideologię. Zgodnie z nią istotniejsza była solidarność klasowa niż więzy etniczne czy religijne. Jednakże Stalin nawiązał w swym podejściu wobec Turkiestanu do klasycznych, imperialnych wzorców. Ważniejsze były zatem doraźne korzyści ekonomiczne niż dążenie do wszechświatowej rewolucji. Usunięcie obywateli radzieckich z Xinjangu w 1943 r. było zapowiedzią klęski takiego podejścia do kwestii turkiestańskiej ze strony Stalina. Swoistym *requiem* dla obecności sowieckiej w zachodniej części Chin było powstanie Kazachów i utworzenie w roku 1944 drugiej Republiki Wschodniego Turkiestanu. Gdyby wówczas

---

²⁰ П.А. МОСКАЛЕВ, *Национально-государственное устройство КНР*, w: Л.М. Гудошников (red.), *Государственный строй Китайской Народной Республики*, Москва 1988, s. 120-130; О.А. ОМЕЛЬЧЕНКО, *Экономическое развитие Синьцзяна в 1947-1978 гг.*, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Томск 2000; S. TOOPS, *Demographics and Development in Xinjiang after 1949*, „East-West Center Washington Working Papers”, May 2004, nr 1, s. 1-29; M. DILLON, *Xinjiang – China’s Muslim Far Northwest*, London–New York: Routledge 2004, s. 23-31.

Stalin zdecydował się na poparcie tego geopolitycznego projektu, to istniała szansa na stworzenie silnych mechanizmów wiążących ją ze Związkiem Radzieckim.

Powstanie Chińskiej Republiki Ludowej na czele z Mao Zedongiem zmieniło uwarunkowania w stosunkach obu państw. Teoretycznie Moskwa jako partner silniejszy mogła dyktować dowolne warunki Pekinowi, żądając – na bazie „Traktatu” z 1950 r. – trwalszego związania Turkiestanu (i Mandżurii) z ZSRR. W praktyce kolejna obecność radziecka w Chinach (w tym w Xinjiangu) okazała się epizodyczna. Moskwa z wolna traciła możliwość oddziaływania na mieszkańców Wschodniego Turkiestanu, a od drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX w. stało się to niemożliwe. Z wieloaspektowej obecności radzieckiej w tym regionie nie pozostało wiele. Obecnie jest on poddawany silnej sinizacji, a Federacja Rosyjska zdaje się być tam (jak i w całych Chinach²¹) tylko historycznym tłem.

BIBLIOGRAFIA

- DILLON M., *Xinjiang – China’s Muslim Far Northwest*, London–New York: Routledge 2004.
- DMOCHOWSKI T., *Radziecko-chińskie stosunki polityczne po śmierci Mao Zedonga*, Gdańsk: Wydawnictwo UG 2009.
- FORBES A.D.W., *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911-1949*, Cambridge: Cambridge University Press 1986.
- GAWLIKOWSKI K., *Procesy transformacji w Chińskiej Republice Ludowej*, w: K. GAWLIKOWSKI, M. ŁAWACZ (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku*, t. I: *Przemiany polityczne i społeczne. Studia i szkice*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN 2004, s. 116-122.
- JOWETT P., *China’s Wars. Rousing the Dragon 1894-1949*, Osprey: Osprey Publishing 2013.
- KISSINGER H., *O Chinach*, tłum. M. Komorowska, Wołowiec: Wydawnictwo CZARNE 2014.
- LUBINA M., *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja–Chiny 1991-2014*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2014.
- LÜTHI L.M., *Chiny–ZSRR. Zimna wojna w świecie komunistycznym*, tłum. J. Pawłowski, K. Urban-Pawłowska, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG 2011.
- MILLWARD J.A., *Eurasian Crossroads. A History of Xinjiang*, New York: Columbia University Press 2007.
- POLIT J., *Gorzki triumf. Wojna chińsko-japońska 1937-1945*, Kraków: Wydawnictwo AVAL-LON 2013.

---

²¹ Zob. ostatnio wydaną publikację, która ukazuje proces uzależniania, nie tylko gospodarczego, Rosji od Chin: M. LUBINA, *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja–Chiny 1991-2014*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2014.

- ROSSABI M., *A History of China*, Oxford: Wiley-Blackwell 2014
- TOOPS S., *Demographics and Development in Xinjiang after 1949*, „East-West Center Washington Working Papers”, May 2004, nr 1.
- АБДУЛЛАЕВ К.Н., *От Синьцзяна до Хорасана. Из истории среднеазиатской эмиграции XX века*, Душанбе 2009.
- БАЙЧУНЬ Ч., ФАН Я., ЦЗЮЧУНЬ Ч., ЛУН Ц., *Передача технологий из Советского Союза в Китай 1949-1966*, Санкт-Петербург 2010.
- БАРМИН В.А., *Еще раз о характере отношений советского руководства и губернатора Синьцзяна Шен Шицая в 30-х-40-х гг. XX в., или што лежало в основе разрыва связей Советского Союза и китайской провинции*, w: VII Востокведческие чтения памяти С.Г. Лившица. Статьи и материалы международной научно-практической конференции. Барнаул, 16 ноября 2012 г., Барнаул 2012.
- БАРМИН К.В., *К вопросу об оценке деятельности Оспан-батыра в Синьцзяне в 1944-1946 гг.*, w: В.А. СКУБНЕВСКИЙ, Ю.М. ГОНЧАРОВ (red.), *Исторический опыт хозяйственного и культурного освоения Западной Сибири. Четвертые научные чтения памяти профессора А.П. Бородавкина. Сборник научных трудов, т. II*, Барнаул 2003.
- БОГОСЛАВСКИЙ В.А., МОСКАЛЕВ А.А., *Национальный вопрос в Китае (1911-1949)*, Москва 1984.
- БОРИСОВ О.Б., КОЛОСКОВ Б.Т., *Советско-китайские отношения 1945-1980*, Москва 1980.
- БОРОНИН О.В., *Завоевания Российской империи в Центральной Азии (вторая половина XIX-начало XX в.)*, w: С.Н. АБАШИН, Д.Ю. АРАПОВ, Н.Е. БЕКМАХАНОВА (red.), *Центральная Азия в составе Российской империи*, Москва 2008.
- БУТУРЛИНОВ В.Ф., ПЛОТНИКОВ Г.К., ЧУБАРОВ В.В., *О советско-китайской границе. Правда и пекинские вымыслы*, Москва 1982.
- ГОЛЬЦЕВ В.А., *Сибирская Вандея. Судьба атамана Анненкова*, Москва 2014.
- ДУБИНСКИЙ А.М., *Советско-китайские отношения в период японо-китайской войны 1937-1945*, Москва 1980.
- ЛУЗЯНИН С.Г., *Россия–Монголия–Китай в первой половине XX в. Политические взаимоотношения в 1911-1946 гг.*, Москва 2003.
- МОИСЕЕВ В.А., *Россия и Китай в Центральной Азии (вторая половина XIX в.-1917 г.)*, Барнаул 2003.
- МОСКАЛЕВ А.А., *Политика КНР в национально-языковом вопросе (1949-1978)*, Москва 1981.
- МОСКАЛЕВ П.А., *Национально-государственное устройство КНР*, w: Л.М. ГУДОШНИКОВ (red.), *Государственный строй Китайской Народной Республики*, Москва 1988.
- МУСАЛОВ А., *Даманский и Жаланашколь. Советско-китайский вооруженный конфликт 1969 года*, Москва 2005.
- НЕПОМИН О.Е., *История Китая XX век*, Москва 2011.
- ОМЕЛЬЧЕНКО О.А., *Экономическое развитие Синьцзяна в 1947-1978 гг.*, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Томск 2000.
- ПРОХОРОВ А., *К вопросу о советско-китайской границе*, Москва 1975.

SOVIET POLICY TOWARDS CHINESE TURKESTAN
(XINJIANG)

S u m m a r y

The following article describes the Soviet presence in the Eastern Turkestan, a part of the People's Republic of China. The Soviet policy on this region was a resultant of two tendencies – pursuit of the vision of a global revolution and continuation of the essential principles of the tsarist policy, regarding Eastern Turkestan as a potential colony. The apogee of Soviet engagement in Turkestan was achieved in the late 1930s and early 1940s. After 1943 the Soviet presence in this Chinese province had progressively diminished. The USSR's last opportunity to benefit from exploitation of Turkestan was provided by the "Treaty" of 1950, yet after Stalin's death continuation of agreements contained therein initially proved difficult, and since early 1960s virtually impossible. Since then the territory of Xinjiang has undergone forceful Sinicization.

Key words: East Turkestan/Xinjiang, Soviet Union, People's Republic of China, Turkish minority, Islam.

CHIŃSKI TURKIESTAN (XINJIANG)
W POLITYCE ZWIĄZKU RADZIECKIEGO

S t r e s z c z e n i e

Artykuł ukazuje obecność radziecką w Turkiestanie Wschodnim, stanowiącym część Republiki Chińskiej/Chińskiej Republiki Ludowej. Sowiecka polityka w stosunku do tego regionu stanowiła wypadkową dwóch tendencji – dążenia do realizacji wizji ogólnoswiatowej rewolucji oraz do kontynuowania zasadniczych założeń polityki carskiej, traktującej Wschodni Turkiestan jak potencjalną kolonię. Apogeum zaangażowania radzieckiego w Turkiestanie osiągnięto w końcu na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XX w. Po roku 1943 następuje wymywanie radzieckiej obecności w tej chińskiej prowincji. Ostatnią możliwość dla ZSRR osiągnięcia korzyści z eksploatacji Turkiestanu stworzył „Traktat” z 1950 r., ale po śmierci Stalina kontynuowanie zawartych w nim postanowień okazało się początkowo utrudnione, a od początku lat sześćdziesiątych wręcz niemożliwe. Od tego czasu terytorium Xinjangu poddane jest forsownej sinizacji.

Słowa kluczowe: Wschodni Turkiestan/Xinjiang, Związek Radziecki, Chińska Republika Ludowa, mniejszość turecka, islam.